

Improvisatie: de sleutel tot (bijna) vergeten en nog niet aangeboorde kennis

Kleinhans, R.J.

Publication date

2025

Document Version

Final published version

Published in

Een socioloog die ertoe doet. Liber Amicorum voor Godfried Engbersen

Citation (APA)

Kleinhans, R. J. (2025). Improvisatie: de sleutel tot (bijna) vergeten en nog niet aangeboorde kennis. In J. Burgers, R. Gabriëls, & E. Snel (Eds.), *Een socioloog die ertoe doet. Liber Amicorum voor Godfried Engbersen* (pp. 45-48). Erasmus Universiteit.

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable).
Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights.
We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Hoofdstuk 5

Improvisatie: de sleutel tot (bijna) vergeten en nog niet aangeboorde kennis

Reinout Kleinans

“Kennis is macht”. Deze uitspraak wordt toegeschreven aan de Engelse filosoof en staatsman Francis Bacon. Hij staat ook wel bekend als de grondlegger van het empirisme. Het empirisme kennen we als een filosofische denkrichting die stelt dat kennis alleen op basis van waarneming wordt verkregen. Daarmee is Bacon een van de grondleggers van de wetenschappelijke methode. Eerst gegevens verzamelen en analyseren, daarna pas conclusies trekken.

Anno 2024 heeft de productie van kennis een zeer hoge vlucht genomen. De tijd van papieren boeken en tijdschriften is niet voorbij, maar de hoeveelheid digitale informatie neemt elke dag spectaculair toe. Sommigen suggereren dat kunstmatige intelligentie (*artificial intelligence*) de rol van de mens steeds verder zal reduceren. Mijns inziens zal het voorlopig niet zo’n vaart lopen. Ik zal laten zien dat één van de manieren waarop wetenschappers een veelheid aan kennis ontsluiten helemaal niet zo geautomatiseerd of systematisch is. Ik doel hiermee op improvisatie, een term waaraan soms de connotatie van rommeligheid, onzorgvuldigheid of zelfs prutswerk kleeft. Ik zal laten zien hoe improvisatie een hele nuttige strategie is, vooral met betrekking tot (bijna) vergeten en nog niet aangeboorde kennis. Ik zal via anekdotisch bewijs illustreren dat Godfried een meester in improvisatie is.

Daarvoor neem ik u eerst mee terug in de tijd. Pakweg 22 jaar geleden was ik met een promotieonderzoek¹ bezig aan de TU Delft. Omdat het om een onderzoek met een deels stadssociologische insteek ging, had ik Godfried gestrikt om als tweede promotor op te treden². Ik herinner me nog hoe we na afloop van een bespreking samen naar de metro bij de campus Woudestein liepen, onderweg naar Rotterdam Centraal station. Ik zou naar huis reizen. Godfried was onderweg naar een sjeek diner met een zaal vol ‘hotemetoten’. Het idee was dat hij daar ook een speech zou houden, tussen een paar gangen door. Als brave promovendus was mijn interesse gelijk gewekt, en ik vroeg hem hoe hij zo’n verhaal dan voorbereidde. Godfried gaf een legendarisch antwoord dat ik nooit meer zou vergeten: “Ach, ik neem een goed glas wijn en ik steek van wal”. Godfried staat alom bekend als een rasverteller. Dat helpt natuurlijk enorm in zulke situaties. Zijn antwoord

¹ Dit resulteerde in mijn proefschrift: Kleinans 2005.

² Mijn eerste promotor was prof. dr. ir. Hugo Priemus.

laat, waarschijnlijk onbedoeld, ook een andere cruciale factor zien. Dat woord ‘cruciaal’ gebruikte hij in die tijd ook graag, maar dat terzijde. Ogenschijnlijk suggereerde Godfried dat hij onvoorbereid aan zijn verhaal zou beginnen. Niets was minder waar.

Door zijn wetenschappelijke oeuvre, dat destijds al tamelijk imposant was, had hij heel veel kennis ‘gewoon’ in zijn hoofd zitten. En die zou hij, als rasverteller, ter plekke aanboren. Hij zou voorafgaand aan zijn speech ongetwijfeld een gevoel hebben gekregen van de sfeer in de zaal. Misschien zou hij nog bekenden zien. Of wellicht hebben de organisatoren hem te plekke nog op het hart gedrukt waar het wel en vooral niet over moest gaan. Hopelijk was het glas wijn inderdaad van goede kwaliteit.

De crux zit in het improvisatievermogen dat Godfried kon inzetten om van wal te steken. Ervaren sprekers kunnen zonder al te veel voorbereiding een betoog neerzetten. Terwijl ze bezig zijn met hun verhaal, weten ze al welke kennis uit hun enorme arsenaal ze in de komende minuten aan zullen boren. Het vergt improvisatievermogen om snel de juiste ‘brokken’ bestaande kennis te verbinden met de vraagstukken die op dat moment op tafel liggen. Dit is vooral handig in ‘ongeordende’ en dynamische situaties, zoals openbare debatten en media-optredens.

Een tweede context waarin improvisatie ertoe doet, is beleidsontwikkeling. Eenieder die wat langer meeloopt in een vakgebied, kent het cyclische patroon van bepaalde ideeën die telkens weer terugkeren in beleidskringen. Een voorbeeld uit mijn vakgebied is de terugkerende discussie over sociale menging in stadswijken.³ Doordat er in beleidsarena’s veelal sprake is van snelle doorstroming van personeel is het eerder regel dan uitzondering dat discussianten vaak niet op de hoogte zijn van eerdere kennisontwikkeling en conclusies van eerdere debatten. Het blijkt heel erg lastig om kennis goed te laten beklijven binnen organisaties, om te voorkomen dat met het vertrek van bepaalde personen ook hun kennis verloren gaat.

In de praktijk zien we dit bijvoorbeeld gebeuren op de ministeries, met de opkomst van lijnmanagers die vooral processen goed moeten kunnen managen maar niet per se door de wol geverfd zijn in een specifiek vakgebied. Voeg daarbij de sterke drang naar *job rotation* en een recept voor vergeten kennis is geboren. Ogenschijnlijk appelleert deze situatie juist aan het improvisatievermogen van ambtenaren, om op creatieve wijze snel relevante kennis op rij te zetten. In werkelijkheid is de institutionele reactie vaak een andere; kennis wordt steeds vaker ingekocht via advies- en accountancybureaus, ondanks terugkerende voornemens om te bezuinigen op de externe inhuur. Doordat deze kennis niet of minder door de ambtenaren zelf ontwikkeld en geïnternaliseerd wordt, beklijft deze niet goed in de organisatie, en dat gaat ten koste van het lange termijngeheugen van de overheid. De Italiaans-Amerikaanse econome Mariana Mazzucato spreekt in dit verband over de ‘infantilisering’ van de overheid. Daarmee bedoelt ze dat de overheid door deze extern ingehuurde kennisontwikkeling haar eigen vermogen tot het oplossen van problemen ondergraaft.⁴

Vanuit deze optiek zijn ministeries juist gebaat bij (semi-)specialistische medewerkers die al langer meelopen in de organisatie en de beleidsgeschiedenis goed kennen. Zij zijn

vaandelldragers van kennis die langzaam vergeten wordt, maar wel degelijk relevant is voor ‘nieuw’ beleid. Deze vaandelldragers kunnen hun improvisatievermogen inzetten om deze ‘oude’ kennis op zinvolle wijze te koppelen aan actuele vraagstukken.

Een derde context die de rol van improvisatie onderstreept, is het toenemende belang dat aan *ervaringskennis* wordt gehecht. Kort gezegd, gaat het om kennis die voortkomt uit ervaringen die mensen zelf hebben (gehad) als onderdeel of doelgroep van beleid, die duidelijk maakt hoe de hazen lopen en welke impact dat heeft op mensen. Eén van de aanjagers op dit vlak is Tim ’s Jongers⁵, die vanuit een situatie van armoede en dakloosheid is opgeklommen tot een invloedrijk bestuurskundige en publicist. Het idee is dat ervaringskennis cruciaal is om effectiever beleid en betere dienstverlening te kunnen realiseren. Een vereiste daarvoor is dat ervaringskennis als een volwaardige kennisbron wordt gezien naast (of liever gezegd, in combinatie met) wetenschappelijke- en vakkennis.⁶ Anneke Bulten en collega’s⁷ schreven hier onlangs over: “Door ervaringskennis in onze samenleving een belangrijkere positie te geven, laten we meer waardering zien voor de ongrijpbare en onbenoembare kanten van het leven. Die kanten van het leven die we niet kunnen beheersen, niet kunnen controleren, waar we geen methodieken, protocollen of systemen op los kunnen laten.”

Juist die aspecten wijzen op het belang van improvisatie. Tot dusver is ervaringskennis vooral een (nog) niet aangeboorde kennisbron. Er zijn nog geen doordachte werkwijzen om ervaringskennis zinvol te verbinden met wetenschappelijke kennis, laat staan tegelijkertijd te ontwikkelen. Maar zelfs als dat wel het geval is, zullen we altijd tot op zekere hoogte intelligent moeten aanrommelen, experimenteren en improviseren.

Overigens kan Godfried ook op dit vlak als voorloper gezien worden. In 1988 woonde hij een jaar lang in het Rotterdamse Delfshaven. Volgens de journalist Peter Giesen “... had hij er de tijd van zijn leven. In alle vrijheid schuimde hij de straten af, als een antropoloog op zoek naar de geheime leefwereld van werklozen. Hij deed er dingen die hij later nooit meer zou doen. Bij wijze van sociologisch experiment besloot hij geen enkele rekening meer te betalen. Het duurde een jaar voordat de instanties aan de bel trokken.”⁸ De ervaringskennis die Godfried toen opdeed, lag aan de basis van zijn beroemde boek ‘Publieke Bijstandsgeheimen, het ontstaan van een onderklasse in Nederland’⁹ dat in 1990 het licht zag en bepalend is geweest voor de Nederlandse discussie over armoede en klasse.

Het moge duidelijk zijn dat contemporaine wetenschappelijke kennisontwikkeling niet altijd zo geautomatiseerd of systematisch is als ze op het eerste gezicht lijkt. Ik heb in dit hoofdstuk betoogd dat improvisatie een nuttige sleutel tot (bijna) vergeten en nog niet aangeboorde kennis is. Improvisatievermogen is een ambacht dat wetenschappers kunnen (leren) inzetten om hun werk meer verschil te laten maken. Godfried heeft hierin een gidsrol vervuld, en dat inspireert hopelijk velen om zich dit ambacht meester te maken.

3 Kleinans et al. 2019.

4 Zie Engelen 2023.

5 ’s Jongers 2024.

6 Dermaux et al. 2024.

7 Bulten et al. 2024.

8 Giesen 2006.

9 Engbersen 1990.

LITERATUUR

- Bulten, A., van Berkel, J. & Noordegraaf, M. 2024, Wetenschappers en professionals: laat je raken door ervaringskennis. *Sociale Vraagstukken.nl*, 24 oktober 2024. <https://www.socialevraagstukken.nl/wetenschappers-en-professionals-laat-je-raken-door-ervaringskennis/>
- Dermaux, J., Mulder, M., van der Zwet, R., Nourozi, S., Sok, K., & De Bruijn, D. 2024, *Ervaringskennis in beleid. Zo benut u optimaal ervaringskennis en -deskundigheid*. Utrecht: Movisie. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2024-04/Ervaringskennis-in-beleid-2024.pdf>
- Engbersen, G. 2006, *Publieke bijstandsgeheimen: het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Amsterdam University Press.
- Engelen, E. 2023, Vroedkundigen van het nieuwe (deel 10): Mariana Mazzucato. De infantilisering van de staat. *De Groene*, nr. 34, 24 augustus 2023.
- Giesen, P. 2006, En nu nog werk voor de onderklasse. *De Volkskrant*, 1 juli 2006. <https://www.volkskrant.nl/wetenschap/en-nu-nog-werk-voor-de-onderklasse-b452c664/>
- Kleinhans, R. 2005, *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. IOS Press.
- Kleinhans, R., Veldboer, L. & Duyvendak, J.W. 2019, Zeven vragen die elke protagonist van menging zou moeten stellen. *Sociale Vraagstukken.nl*, 11 Januari 2019. <https://www.socialevraagstukken.nl/zeven-vragen-die-elke-mengingsprotagonist-zou-moeten-stellen/>
- 's Jongers, T. 2024, Armoede uitgelegd aan mensen met geld. *De Correspondent*. <https://decorrespondent.nl/cp/armoedeuitgelegdaanmensenmetgeld>

Hoofdstuk 6

Liquid Engbersen: een empirische analyse van Godfrieds publieke identiteit in Nederlandstalige krantenmedia

Gijs Custers en Joost Jansen

INTRODUCTIE

Een *liber amicorum* voor Godfried biedt de uitgelezen kans om zijn veelzijdigheid te belichten. We vertrouwen er dan ook op dat veel typeringen van Godfried de revue zullen passeren, bijvoorbeeld Godfried als armoedeprofessor, migratieprofessor, begeleider, cabaretier of stropdasmannetje. Aan die verzameling willen we in deze bijdrage graag een typering toevoegen: *Liquid Engbersen*. Niet alleen vormt deze typering een knipoog naar Godfrieds, naar eigen zeggen, baanbrekende doch ondergewaardeerde concept van *Liquid Migration*, het verwijst tevens naar de vloeibaarheid van Godfrieds professionele identiteit als sociaalwetenschapper. Bauman beschrijft in 'Vloeibare Tijden'¹ hoe de moderniteit na de Tweede Wereldoorlog gaandeweg haar 'vastheid' verloor. De overgang naar de vloeibare fase van de moderniteit produceerde tal van sociale problemen en endemische onzekerheden op verschillende terreinen. Een aantal terreinen waarop volgens Bauman dat vloeibaar worden zichtbaar wordt, loopt, zoals we zullen zien, als een rode draad door Godfrieds wetenschappelijke carrière; een carrière die niet zozeer in het teken stond van een eenduidige, rigide of samenhangende aanpak of visie, maar van een zekere lichtvoetigheid en flexibiliteit — laverend tussen actuele, belangrijke maatschappelijke thema's die in zekere zin altijd latent aanwezig waren maar nooit helemaal een vaste vorm kregen. De mens in beweging (illegaliteit en migratie), de staat en democratie (armoede en sociale zekerheid) en sociale relaties op lokaal niveau (de stad) zijn bij uitstek terreinen waarop Bauman de vloeibaar-wording van de moderniteit terugziet en waar Godfrieds sociologische onderzoek en publieke optredens zich op richten.

Zelf zijn we eveneens een product van Godfrieds vloeibaarheid. Gijs is gepromoveerd op onderzoek naar sociale klasse en ongelijkheid in Rotterdam, terwijl Joost zich toelegde op hoe Olympische Spelen als arena van nationale identificatie fungeren. Door een moment van 'drift' zijn we beiden terechtgekomen bij de afdeling Criminologie van de Erasmus Universiteit, alwaar we de eenkennigheid van criminologische 'theorievorming' (waarover Godfried zich ook vaak uitsprak) proberen te liquideren. We zullen in deze bijdrage